

PROBLEMI SODOBNE DRUŽBE

O PROCESU DESTALINIZACIJE V MEDNARODNEM DELAVSKEM GIBANJU

(Konec)

Franjo Tujman

3

Nujnost destalinizacije in viri odpora

Kakor pojava in značaja stalinizma — pod predpostavko, da izhajamo iz osnov materialističnega in dosledno marksističnega gledanja na svet — ni moč razložiti s teorijo »kulta osebnosti«, to je izključno z osebnimi lastnostmi Stalina, tako tudi ne moremo misliti, da je proces, *»kako odpravljati posledice kulta osebnosti«* ali, natančneje, destalinizacije v ZSSR in v mednarodnem komunističnem gibanju, povzročila edino Stalinova smrt.

Nasprotno, destalinizacija se pokaže kot zgodovinska nujnost, ki ji je pogoj celoten družbeno politični razvoj predvsem socializma, pa tudi sodobnega sveta nasploh. Stalinova smrt (1953) je ta proces, ki se je začel razvijati že za njegovega življenja, samo pospešila. Da problem stalinizacije ni bil pretežno v osebnosti Stalina, marveč v materialni moči sistema in teoretičnega pojmovanja, ki sta nastala v njegovem času, dokazuje žilav odpor zoper proces destalinizacije kakor tudi dejstvo, da se dejanska diskusija o bistvu stalinizma začelja šele osem let po njegovi smrti. To pa drugače povedano pomeni, da je bilo za *začetek destalinizacije po Stalinovi smrti potrebnega nič manj časa kakor za nastop stalinizma na prizorišču mednarodnega delavskega gibanja po Leninovi smrti.*

Če k temu še dodamo, da je sam začetek destalinizacije trčil bržkone na nič manjši odpor kakor sam stalinizem ob svojem nastopu, potem to samo ob sebi govori za globoko družbeno zgodovinsko pogojenost prvega in drugega procesa. Edino to pa tudi pojasnjuje, zakaj proces destalinizacije ne poteka brez odpora ter se razvija v tako hudih krčih in ga tako močno zadržujejo številne ovire in velike težave, da je včasih že kar problematičen.

Na svoji dosedanji poti je šel proces destalinizacije mednarodnega delavskega (komunističnega) gibanja že skozi dve razvojni fazi in je stopil v tretjo.

Če gledamo zgodovinsko, danes ne more biti več sporno, da se je z zmago socialistične revolucije v Jugoslaviji, gotovo pa še z odporom KPJ in socialistične Jugoslavije zoper stalinistično politiko, začel proces razkrajanja stalinizma. Svojevrstna titovska pot, ko je Jugoslavija odpravila buržoazni red in izbojevala zmago socialistični revoluciji, je bila praktičen zgled, kako neprimerne so shematizirane Stalinove dogme za sodobne pogoje. A ravno odnos Stalina in kominterne (pozneje tudi kominforma) najprej do jugoslovanske revolucije, ker jo je Tito popeljal na svoj način v nasprotju z njihovo formalno razumljeno smerjo antifašistične koalicije, potlej pa tudi do neodvisne socialistične Jugoslavije kaže, da je stalinizem tako zelo začel zavirati nadaljnje

širjenje socializma, da se je zastavila neizogibna zgodovinska nujnost — stalinizem odpraviti ali premagati.

Nujnost, iskati nove izhode in rešitve v čedalje bolj zapletenih in novih pogojih razvoja revolucionarnih — narodnoosvobodilnih in delavskih — gibanj, kakor tudi nastanek vrste novih socialističnih dežel in problem njihovega medsebojnega odnosa — vse to je bila tista širša materialna osnova, ki je govorila za to, da v spopadu tako imenovanega *titoizma* s *stalinizmom* ne gre za nekaj slučajnega in osamljenega, marveč da so na dnevni red prišli bistveni problemi mednarodnega delavskega gibanja v novih pogojih — odnosi med komunističnimi partijami in socialističnimi deželami.

Odpor socialistične Jugoslavije proti stalinistični hegemoniji je iz dneva v dan bolj razodeval, da je bistven v sporu boj novih progresivnih sil v socialističnem redu s stalinizmom, ki je s svojo teorijo in prakso začel ovirati nadaljnji razvoj mednarodnega delavskega gibanja in socializma v spremenjenih pogojih sodobnega sveta. Zatorej je zmaga jugoslovanske socialistične revolucije tudi neuspeh kominformovske gonje proti socialistični Jugoslaviji in pomeni začetek razkroja stalinizma, če gre za izravnavanje tistih protislovij, ki so se kopičila in dozorevala v mejah mednarodnega delavskega gibanja (posebno evropskega) skozi vse Stalinovo obdobje.

Dvajseti kongres komunistične partije Sovjetske zveze (februarja 1956) je bilo prvo vidno znamenje, da je ZSSR tudi v svojem notranjem razvoju dosegla takšno stopnjo, da so ji postali stalinistični okviri (metode in dogme) preozki in zastareli in tako tudi ovira za nadaljnji družbeni progres sovjetske družbe, kar zadeva nadaljnji razvoj proizvajalnih sil in socialističnih družbenih odnosov, zato pa tudi ovira, da bi se še nadalje krepila ugled in moč ZSSR kot socialistične dežele in velesile. Zategadelj je XX. kongres, pa čeprav samo z interno (znotraj partijsko) in enostransko obsodbo »*kulta osebnosti*« napovedal in začel destalinizacijo v Sovjetski zvezi, s tem pa tudi v deželah socialističnega tabora oziroma v tistem delu mednarodnega delavskega gibanja, ki je bil ideološko in organizacijsko (dasi ne tudi formalno) povezan s stalinizmom in Moskvo.

Ker je sproženi proces destalinizacije izražal ne le potrebo sovjetske družbe, temveč tudi zgodovinsko nujno v širših svetovnih okvirih, je dal razmeroma hitro po XX. kongresu nekaj pozitivnih rezultatov v notranjem razvoju ZSSR in v mednarodnem delavskem gibanju. Pozitivni vpliv destalinizacije v mednarodnem življenju se je pokazal, ko so se normalizirali odnosi med ZSSR in FLRJ ter ublažili stalinistični režimi v vzhodnoevropskih deželah.

Prav zato, ker je graditev socializma zmeraj bila in ostala stvar vsega delovnega ljudstva in ker se je razvijala — ne glede na stalinistične deformacije — v splošnih okvirih in pod zastavami marksizma-leninizma (zla usoda stalinizma je ravno v tem, da je svoj despotizem razuzdal v imenu velikih idealov socializma!), so delovni ljudje in široka javnost v ZSSR in izven nje sprejeli destalinizacijo kot preroditev svetovnega socialističnega gibanja. Pomenila je, da je strmoglavljen neznosni stalinistični sistem, ki je grozil uničiti tudi same temelje socializma, objektivno pa je odpirala tudi perspektive, da se uredijo tiste dileme in številni problemi, pred katerimi se je znašlo mednarodno socialistično gibanje v drugi polovici tega stoletja:

- nadaljnji razvoj marksizma in krepitev mednarodnega delavskega gibanja,
- poti k zmagi socializma v razvitih in nerazvitih deželah,
- odnosi med komunističnimi partijami, posebno med KPSZ in KP drugih dežel,
- odnosi med socialističnimi deželami,
- odnos komunističnih partij do nacionalnih gibanj kolonialnih in na novo osvobojenih dežel,
- poti pri notranjem razvoju komunističnih partij in njihov odnos do drugih strank delavskega gibanja,
- poti v družbeno-političnem razvoju socialističnih dežel,
- vprašanje vojne in miru oziroma odnosa revolucionarnih gibanj do vojne v pogojih moderne jedrske oborožitve.

Vseh teh in drugih, za razvoj mednarodnega socialističnega gibanja in sodbnega sveta bistvenih vprašanj, ni bilo več mogoče reševati tako, da bi gledali nanje skozi prizmo teorije in prakse stalinizma, ki je bil rezultat popolnoma drugačnih pogojev in povsem različnih mednarodnih okoliščin.

Zgodovinsko neizogibnost destalinizacije, predvsem s stališča neposrednih interesov Sovjetske zveze, je ocenil Hruščov v svojem referatu na XXII. kongresu s temile besedami:

»Kaj bi bilo s partijo in deželo, če bi ne bil obsojen kult osebnosti, če bi ne bile odpravljene njegove škodljive posledice in če bi ne bila vzpostavljena leninistična načela partijskega in državnega dela? *To bi utegnilo povzročiti, da bi se partija odmikala od množic, od ljudstva, resno spodkopavati sovjetsko demokracijo in revolucionarno zakonitost, zapirati ekonomski razvoj dežele, tempo komunistične graditve in potemtakem tudi slabšati blaginjo delovnih ljudi. Glede mednarodnih odnosov bi to slabilo pozicije ZSSR v svetovni areni in poslabšalo odnose z drugimi deželami, vse to pa bi imelo zelo daljnosežne in hude posledice.* Vidite, zato sta bila kritika kulta osebnosti in premagovanje njegovih posledic velikanskega političnega in praktičnega pomena.«

Ker nosilci destalinizacije v ZSSR niso začeli sistematično analizirati stalinizma in vseh aktualnih problemov, kako se bosta socializem in človeška družba sploh nadalje razvijala, pa tudi zaradi trdnosti stalinističnega sistema ter globine in inercije stalinističnega mita je sovjetsko javnost in vrste svetovnega komunističnega gibanja močno presenetil obračun Hruščova s Stalinom. Velika osuplost in strašna zaprepanost sta popolnoma razumljivi, če upoštevamo, da je aureolo Stalinovega mita ustvarjalo skorajda tri desetletja sovjetsko komunistično gibanje z vso svojo propagandno močjo ravno v imenu najplemenitejših človeških, socialističnih idealov. Odkritja, da so bile »čistke«, ki so jih leta in leta ideološko opravičevali, množični Stalinovi zločini, so izzvala znotraj komunističnih partij moralno krizo in mrzlico emotivnega pokanja Stalinovega kulta, pri delu članstva pa tudi podiranje samih temeljev, na katerih so si zgradili osebne ideale in ideološko fiziognomijo gibanja. Ta moralno-intelektualna kriza, ki so jo izzvala odkritja neslučenih hudodetstev, je bila dovolj intenzivna, da je spodkopala »kult osebnosti« in sam stalinizem.

Prav zato je tudi obračunavanje s stalinizmom izzvalo odpor ter številne težave v Sovjetski zvezi in v mednarodnem komunističnem gibanju, celo kadar so popravljali najbolj surova Stalinova nasilja, teoretične teze in antisociali-

stično prakso. A prav zato, ker je manjkala globlja kritična analiza tako vzrokov, ki so pripeljali do stalinizma, kakor tudi vzrokov, ki narekujejo nujnost, da se stalinizem odpravi, in ker je, kakor se zdi, obstajala iluzija, da so že zgolj z obsodbo »kulta osebnosti« »premagali njegove posledice«, je proces destalinizacije šel skozi nepotrebno velike izkušnje in doživel celo take obrate, ki so ga začasno razveljavljali.

Iz teh razlogov je na proces destalinizacije po XX. kongresu vplivalo mnogo notranjih in mednarodnih činiteljev, od katerih so nekateri s svojo protislovnostjo stimulatивно učinkovali na njegovo poglobljanje in pospeševanje, drugi pa regresivno s težnjo, da ga ali onemogočijo ali pa tako močno zavrejo in zadušijo, da bi se stalinistične pozicije v bistvu ohranile. Zato je ves razvoj Sovjetske zveze in mednarodnega komunističnega gibanja od XX. pa vse do XXII. kongresa potekal v zelo zamotanem in čezvse protislovnem procesu.

V notranjem življenju ZSSR je čedalje več komponent uveljavljalo vse bolj imperativne zahteve, naj se preživeli stalinistični sistem premaga. Povečane proizvodne sile in z njimi zrastle številčno močna znanstveno-tehnična inteligenca so pomenile tisto *ново* kvantitativno in kvalitativno *stanje* v razvoju sovjetske družbe, ki je postavilo na dnevni red tako potrebo, naj se liberalizirajo vsa področja ekonomskega, družbeno-političnega in kulturnega življenja, kakor tudi nujnost, naj se izboljša življenjski standard delovnih ljudi. Napovedani in čeprav le neznatni začetki demokratizacije stalinističnega despotskega državnega in ideološkega režima so po logiki stvari sproščali nove progresivne družbene težnje ter vse intenzivnejše podpirali destalinizacijo sovjetske teorije in prakse.

Med najvplivnejše elemente, ki so podpirali destalinizacijo, sodi tudi orientacija k prožnejši zunanji politiki namesto toge stalinistične, ki je šla na roko vojnouhujskaškim imperialističnim težnjam. Razen tega, da so vojne in obrambne priprave oziroma krepitev oborožene moči ZSSR nenehoma terjale od sovjetskih ljudi odpovedovanje in da so neposredno škodovala njihovim osnovnim življenjskim potrebam, so bile še preveč sveže rane minule vojne, da bi lahko bila popularna politika vojnega zaostrovanja zaradi postavimo, berlinskega ali kakega drugega nerešenega vprašanja.

Hkrati s tem pa so delovali tudi številni drugi činitelji in se žilavo upirali antistalinistični smeri. Med najizrazitejše je po vsej priliki treba šteti: globoko zakoreninjenost stalinističnega mita med ljudstvom in v partijskih vrstah, odpor birokratskih pozicij pa tudi pojmovanja tistih kadrov, ki so tudi sami bili preveč soudeleženi pri teoriji in praksi stalinističnega sistema. odpor vojaških krogov zoper politiko popuščanja, posebno še zoper zmanjšanje oboroženih sil,⁷ gospodarske težave, ki so nastopile po Stalinovi smrti bodi zaradi liberalizacije planskih omejitev, bodi zaradi drugih vzrokov (te težave pa so bile tolikšne, da so povzročile opustitev šestega petletnega načrta, ki ga je sprejel XX. kongres).

⁷ Kakor je znano, je imela armada pozitivno vlogo ne samo takrat, ko je zlomila moč Berijevega aparata, temveč tudi pozneje, ko so skušali odzagati Hruščova. Toda primer zamenjave maršala Žukova kakor tudi poznejše osciliranje med izvajanjem zakona o zmanjševanju oboroženih sil, poudarjenih ukrepov za okrepitev obrambne moči in izvolitve večjega števila vojaških predstavnikov v CK, tako se zdi, priča, da ima vojska v tem postalinskem času pomembno, vendar zamotano vlogo.

Kar se tiče mednarodnih odnosov in dogajanj, so na proces destalinizacije pozitivno vplivali: nastop ugodnejše klime v mednarodnem delavskem gibanju z liberalizacijo odnosov med komunističnimi partijami in KPSZ ter socialističnimi deželami in ZSSR; popuščanje mednarodne napetosti, ko je bil svet stalno na robu hladne in vroče vojne; izboljšanje odnosov med ZSSR in drugimi deželami, v prvi vrsti socialistično Jugoslavijo; prebujanje ustvarjalnih in zvezanih sil v mednarodnem delavskem gibanju, kar so bili prvi simptomi, da se znova vrača zaupanje v kompromitirani socializem. K temu je vsekakor treba še dodati, da se je vnovič utrdil ugled ZSSR, ki mu je stalinizem s svojimi postopki škodoval bolj kakor vsa buržoazna antisocialistična propaganda.

Toda poleg teh pozitivnih činiteljev na mednarodnem področju se je pojavila ali pa je delovala že od prej tudi vrsta takih, ki so očitno zelo močno vplivali, da bi se stalinistično stanje ohranilo in da bi se tudi očitno uprli kurzu destalinizacije. Pomembnejši činitelji te vrste so bili: — negativen vpliv — za interese ZSSR in vsega tabora — procesa destalinizacije v Vzhodni Nemčiji, Madžarski in Poljski (1956); odpor proti novemu kurzu stalinistično-birokratskih elementov in dogmatičnih pojmovanj v sovjetski in tudi v drugih komunističnih partijah; vse očitnejše samostojno nastopanje KP Kitajske v mednarodnem življenju, ki ji (iz njenih notranjih razlogov) ves kurz destalinizacije in demokratizacije sploh ni ustrezal; vojnohujskaška politika, kakršno so s pozicij sile zastopali reakcionarni imperialistični krogi ZDA, zahodnonemški revanšizem in drugi, ki jim popuščanje takisto ni ustrezalo, ker so jim edino zaostreni odnosi lahko dajali upanje, da bodo obdržali svoje blokovske pozicije, oziroma da bodo uresničili svoje revanšistične aspiracije.

Ker so se sprepletali takšni skrajno kontroverzni vplivi in ker so bile nove antidogmatične tendence še premalo razvite in dosledne, so stalinistične sile pokazale ne samo žilavo odpornost po zakonu vztrajnosti, temveč so se mobilizirale v prizadevanjih, da bi zaustavile in preprečile nadaljnji proces destalinizacije. V referatu na XXII. kongresu je Hruščov o tem povedal naslednje:

»Leninistična linija, izražena na XX. kongresu, se je morala prve čase izvajati v pogojih, ko so se *hudo upirali antipartijski elementi, vneti pristaši metod in postopkov iz časov kulta osebnosti* ter revizionisti in dogmatiki. Proti leninistični liniji partije je nastopila *frakcionaška antipartijska skupina*, v kateri so bili Molotov, Kaganovič, Malenkov, Vorošilov, Bulganin, Pervuhin, Saburov in Šepilov, ki se jim je bil pridružil.« (Kurziva F. T.)

Da v tem času ni šlo samo za »*hudo upiranje*« *frakcionaške antipartijske skupine* — kakor še vedno govori Hruščov, uporabljajoč stereotipni besednjak tiste metode, proti kateri se je osebno nedvomno angažiral z vsem pogumom — je razvidno iz dejstva, da so omenjeni ljudje imeli večino v takratnem prezidiju CK KPSZ, kakor tudi iz njegove ocene, da so bili »*goreči pristaši metod in postopkov iz časov kulta osebnosti*«. Tisti čas še očitno niso bili nobena *antipartijska skupina*, temveč logičen izraz celotnega stalinističnega sistema v Sovjetski zvezi in zastopniki stalinizma nasploh, ki so mu nove progresivne sile sicer začele majati temelje, niso pa bile še daleč ne dovolj močne, da bi ga premagale.

Ta besednjak se vleče še naprej in je znamenje, da manjkajo globlje ocene stanja in sistema, pa tudi znamenje bojazni, da bi odkrito povedali, da je v danem trenutku nastopila zgodovinska nujnost zamenjati generalno linijo partije,

ki ni več ustrezala novim pogojem. Tako bi se bolj znanstveno lotevali stvari in pojavov in pokazali bi pravičnejše stališče do ljudi, ki so v prejšnji dobi gradili linijo po takratnih okoliščinah, pa tudi uspešnejši bi bili, ker bi razkrivali bistvo problema in s tem olajšali boj na načelnih osnovah z njihovimi zastavelimi gledanji.

Skratka, Sovjetska zveza je doživljala takrat čase, polne protislovij in negotovosti, in kulminacijske točke so bile: poskus, da bi stalinistična večina v prezidiju CK spodnesla Hruščova, in nato dramatični plenum CK KPSZ junija 1957, ko se je antistalinističnim silam posrečilo priboriti si zgodovinsko zmago. K tem vrtoglavo vratolomnim dogodkom (od XX. kongresa februarja 1956 prek poljskega oktobra in madžarskih dogodkov konec leta 1956 do junijskega plenuma CK KPSZ 1957) je vsekakor treba prišteti še odstranitev Žukova (oktobra 1957), ki je imel, tako se zdi, ob usodnih junijskih dogodkih, ko je bil na čelu oboroženih sil, odločilno vlogo, da je preprečil odstranitev Hruščova, kar je antistalinističnim silam omogočilo, da so se mobilizirale in na junijskem plenumu zmagale.

Toda čeprav so pri teh dogodkih antistalinistične sile preprečile poskus očitno restavrirati stalinizem, še vseeno niso dokončno zmagale in popolnoma konsolidirale svojega položaja. Nasprotno, prav po vsem tem je nastopilo stanje, ki je bilo očiten kompromis med progresivnimi, antidogmatičnimi prizadevanji in konservativnimi silami znotraj Sovjetske zveze, med taborom in mednarodnim komunističnim gibanjem. Ta kompromis je bil tako obsežen, da je vseboval ne le neke taktične odstopne, temveč je praktično pomenil odstop od smeri XX. kongresa.

Odrpito vprašanje ostane, ali je ta kompromis nastal kot posledica razmerja sil, to je, ali so bile progresivne, antistalinistične sile primorane nekoliko odstopiti spriču še vedno prevelike trdnosti stalinističnega sistema in pojmovanj ali pa so se umaknile, ker so bile subjektivno še nezrele, ko je z vso težo pritiska nanje zgodovinska odgovornost za nadaljnji potek dogodkov?⁸ Ni izključeno, da so bili omahovanje, nedoslednost in kompromis, ki so vplivali na nadaljnji razvoj ZSSR in mednarodnega komunističnega gibanja, rezultanta prav obeh komponent. Vsekakor je XXI., izredni kongres sovjetske partije v februarju 1959 uzakonil to odstopanje od smeri XX. kongresa ter inavguriral kompromisno smer in je potemtakem realno izražal na novo nastalo stanje. Praktično politiko tega zapletenega obdobja so moskovski opazovalci označili z besedno igro: »*Neostalinistična restalinizirana destalinizacija*«, za katere tavtološkim igračkanjem se je vsekakor skrivala tudi globlja vsebina. To je bila doba, ko se je vprašanje, posebno z vidika mednarodnega delavskega gibanja, še zmeraj zastavljalo v bistvu tako kakor pred XX. kongresom: ali bodo nove progresivne sile odkrito in odločno razčistile s stalinizmom ali pa bo stalna nevarnost, da bo vnovič prevladal.⁹

⁸ Za oceno tega momenta nam manjka nadrobnejše poznavanje položaja (oziroma potrebni viri), bila bi pa zelo zanimiva zaradi pravilnega razumevanja nadaljnjega razvoja.

⁹ Položaj pred XX. kongresom je N. S. Hruščov orisal v svojem referatu na XXII. kongresu z naslednjimi besedami:

»Tik pred XX. kongresom se je vprašanje zastavljalo tako: ali bo partija odkrito, leninistično obsodila napake in izkrivljanje iz obdobja kulta J. V. Sta-

Toda procesa destalinizacije po logiki stvari ni bilo več mogoče ustaviti in v svojem bistvu tudi ni bil več odvisen od trenutnega razmerja med protagonisti starih pojmovanj in novih tendenc. Pod površjem kompromisne linije se je nadaljevalo vrenje, proces družbenega gibanja, ki je dal slutiti, da se razvija bitka v znamenju *kdo bo koga*, bitka, v kateri je nujno pričakovati odločnejše razplete. To so nakazovali objektivni interesi sovjetske družbe in ZSSR kot velesile, pa tudi mednarodnega komunističnega gibanja. V praksi se je čedalje bolj očitno kazalo, da je edino z osvoboditvijo notranjih sil — ki jih je vezal stalinistični sistem — moč uresničiti nadaljnji razvoj proizvodnih sil in blaginje, s tem pa tudi krepiti pozicije Sovjetske zveze v primerjavi z najbolj razvitimi silami kapitalističnega sveta, predvsem ZDA.

Poleg tega je na razreševanje nastalih protislovij čedalje bolj vplivala tudi politika Kitajske, ker je iz dneva v dan postajalo očitnejše, da njena stališča braniti stalinizem ne škodujejo le mednarodnemu socializmu, temveč neposredno ogrožajo tudi interese Sovjetske zveze.

Kitajsko so več let po zmagi revolucije (leta 1949) — ki se je razvijala po dialektični poti v nasprotju s stalinističnim dogmatizmom — zaposlovali problemi, kako deželo gospodarsko rekonstruirati in kako vzpostaviti osrednjo oblast nad velikanskimi prostranstvi svojega ozemlja, na katerem dejansko še nikoli ni do kraja uspešno funkcionirala kaka osrednja državna oblast. Prvi čas po zmagi revolucije je kazala Kitajska na podlagi svojih negativnih izkušenj s stalinistično dogmo in prakso celo izrazite simpatije za antistalinistično gibanje v evropskem delavskem gibanju (od rezerviranosti do kominformovske hajke proti socialistični Jugoslaviji do podpore poljskemu antistalinističnemu gibanju). Toda KP Kitajske, obremenjena s težo hude gospodarske zaostalosti dežele, z idejami psevdorevolucionarne romantičnosti in subjektivnega socializma, posebno pa s kompleksom velesile, je tako rekoč čez noč zaigrala v mednarodnem delavskem gibanju na karto stalinizma, ne iz kakih načelnih idejno-teoretičnih razlogov (njen dolgoletni razvoj kakor tudi razvoj same kitajske revolucije je bil v globokem nasprotju s stalinizmom!), temveč iz preprostega vzroka, ker nova smer antistalinističnih sil v Sovjetski zvezi in v mednarodnem komunističnem gibanju ni ustrezala njenim trenutnim interesom. Potemtakem se v okviru mednarodnega delavskega gibanja vnovič srečamo s pojavom (analognim pojavu stalinizma): kadar se v imenu prehodnega interesa ali, bolj eksaktno povedano, v imenu na posamezne faze revolucije vezanega egocentrizma neke dežele zanemarjajo interesi univerzalnega *internacionalizma*, potem se logično zabrede na nemarksistične pozicije breznačelnosti, pragmatizma in hegemonizma, ne glede na to, koliko pri tem kdo formalno prisega na velike ideje in splošna načela ali navidezno sakrosanktne dogme.

lina ter zavrgla metode partijskega in državnega vodstva, ki so začele zavirati nadaljnje napredovanje, ali pa bodo v partiji zmagale sile, ki se trdno držijo starega in nasprotujejo vsemu novemu, ustvarjalnemu. Vprašanje se je zastavilo prav tako ostro.»

Ker pa se ni spustil v oceno sistema, temveč je ves obračun s stalinizmom gradil na obsodbi *»kulta osebnosti«*, je ves zapleteni in dramatični proces med XX. in XXII. kongresom reducirail na problem *»antipartijske skupine«* Molotov-Kaganovič-Malenkov. V tej zvezi je zanimivo, da kongres ni ocenil ne tega obdobja in ne samega XX. kongresa.

Dve leti po XX. kongresu KPSZ je KP Kitajske na svojem VIII. kongresu (leta 1958) sprejela splošno smer tako imenovanega »velikega skoka naprej«, katerega koncepcija je kmalu negativno odmevala ne samo v notranjem, temveč tudi v mednarodnem življenju. Takšna doktrina je bila orientacija, da naj Kitajska čimprej zavzame v mednarodnem življenju položaj, ki bo skladen z njeno velikostjo. To je bilo v danih okoliščinah moč realizirati, razumljivo, samo tako, da vsili Kitajska svoje partnerstvo ZSSR najprej v mednarodnem delavskem gibanju in taboru, nato pa tudi v svetovnih zadevah. Ker za takšno vlogo Kitajska ni imela materialne podlage (s katero bi vsilila svojo politiko), je težišče prenesla — izrabljajoč pri tem avtoriteto svoje revolucije — na ideološki boj, tako da bi mednarodnemu delavskemu gibanju (in ZSSR) vsilila takšno smer, po kateri bi najhitreje dosegla svoje cilje.

Ta čudni zgodovinski paradoks, da postane neka do včeraj revolucionarna, antistalinistična partija naenkrat poglavitna nositeljica stalinistične, sektaško-dogmatične in avanturistične politike, si potemtakem lahko razložimo edinole z dejstvom, da utegne ravno takšna politika postati v novih okoliščinah sredstvo za uresničevanje novih kitajskih ambicij, ki nimajo več nič skupnega ne z marksizmom in ne z revolucijo (v katere imenu nastopajo). Orientacija k simbolični politiki *velikega skoka naprej*, s katerim bi *vzhodni* (kitajski) *vetter moral* premagati *zahodne* — očitno ne samo kapitalistične — *vetrove*, ni dosegla hegemonističnih načrtov (ker v dvajsetem stoletju to pač ni mogoče ne s skokom in ne z vetrom), potem ko je zapustila vse alegorične vrtove s »sto cvetovi« na kulturnem področju. Toda to ni nobena posebnost, marveč zakonit pojav, ki smo ga že srečali v postopkih ždanovščine kot poganjka stalinističnega despotizma in hegemonizma, da ne omenjamo »dobrot« monopolističnih burij raznih zahodnih »svobodnih« vetrov!

Osnovni razlogi, zaradi katerih se je Kitajska odločno postavila na stran stalinističnih pojmovanj, so bili v tem, da ji v danih okoliščinah (zaostalost, gospodarske težave in boj za vzpostavitev trdne osrednje oblasti, imperialistična izolacija) smer demokratizacije v notranjem razvoju sploh ni ustrezala, prav tako pa tudi ne usmeritev h koeksistenci v mednarodnem življenju. Ker v pogojih koeksistence in mirnega razvoja Kitajska ni imela nobene realne perspektive, da bi v dogledni prihodnosti lahko dosegla obe vodilni blokovski sili ZSSR in ZDA, se je z vsemi sredstvi (revolucionarne frazeologije in teže svojega dejanskega in potencialnega pomena) trudila, da bi mednarodnemu komunističnemu gibanju (in ZSSR) vsilila teorijo o neizogibnosti svetovne vojne kot najvišje oblike revolucionarnega razrednega boja v sodobnih pogojih, in celo z jedrskim orožjem, saj bi to, če bi bila sprejeta takšna doktrina, konec koncev pomenilo če že ne medsebojno uničenje glavnih rivalskih sil, pa vsaj zaviranje čedalje hitrejšega njunega razvoja.

Takšna politika Kitajske se je naslanjala na birokratsko-dogmatične, stalinistične elemente v Sovjetski zvezi, v taboru in v drugih staliniziranih komunističnih partijah, v dobršem delu pa tudi na objektivno situacijo v sodobnem svetu. Kitajska strategija je računala namreč tudi s tem, da je za več komunističnih partij Azije, Afrike in Latinske Amerike stalinistično-kitajska teorija o radikalnem obračunu z imperializmom (»premočno silo socialističnega tabora«) — ne le sprejemljiva, temveč tudi »najbolj perspektivna«, ker obeta, da se bodo uredili vsi *nacionalni revolucionarni* problemi v splošnem spopadu med

socialističnim taborom in kapitalističnim blokom, v katerem je zadnji vnaprej obsojen na neizogibno pogubo.

Izpovedovanje takšnih kitajskih psevdorevolucionarnih teorij je iz dneva v dan čedalje močnejše zaviralo proces destalinizacije, razodevalo pa se je tudi kot sredstvo, s katerim je vodstvo KP Kitajske vsiljevalo svojo smer in povečalo svoj vpliv v mednarodnem delavskem gibanju. To se je do kraja izrazilo tudi na moskovskem posvetovanju 81 komunističnih in delavskih partij novembra 1961, kjer je KP Kitajske precej uspelo, da je vsilila svoje gledanje.

V izjavi tega posvetovanja je sicer rečeno, da so »zgodovinski sklepi XX. kongresa KPSZ... zaznamovali začetek nove etape v mednarodnem komunističnem gibanju in prispevali k njegovemu nadaljnjemu razvoju na osnovah marksizma-leninizma.« po drugi plati pa ohranja ta izjava tudi take ocene, iz katerih je očitno, da so bile birokratsko-dogmatske sile v mednarodnem komunističnem gibanju še zmeraj tako močne, da so glede številnih problemov lahko ali direktno vsilile svoja stališča ali pa izsilile odstopa in kompromise na nenačelni prakticistično-pragmatistični osnovi.

Takšna stalinistično-dogmatska stališča so se zrcalila zlasti: v načinu, kako so obravnavali splošne probleme razvoja socializma; v vztrajanju pri »splošnih načelih« in »splošnih resnicah« v nasprotju s stališči (ki so se po XX. kongresu čedalje bolj izražala) o specifičnosti razvojnih poti in o obilju oblik, v katerih se bo socializem porajal v raznih deželah; v enostranskem obravnavanju internacionalizma; v težnjah po ideološkem monopolu in vodilni vlogi, pri čemer je bila poudarjena posebna vloga Ljudske republike Kitajske do dežel Azije, Afrike in Latinske Amerike (!); in nazadnje — lahko pa bi upravičeno tudi rekli predvsem — so se stalinistično-dogmatska pojmovanja posebno izrazila v ponovnem surovem napadu na Zvezo komunistov in na socialistično Jugoslavijo, pri čemer se pod krinko »ideološke diskusije« niso dosti oddaljili od neslavnih stalinsko-molotovskih in kominformovskih tez.

Dejansko je vsa deklaracija moskovskega posvetovanja, ki je bilo razglašeno za »zgodovinski dogodek svetovnega pomena« (izjava sama pa za enega izmed »najpomembnejših marksistično-leninističnih dokumentov«), bila eklektičen, nenačelen kompromis med stalinističnimi in antidogmatskimi pojmovanji, dokument, v katerem so bolj ostali pri površnem deklariranju na videz enotnih stališč, kakor da bi dejansko analizirali bistvena vprašanja socializma in sodobnega sveta. Sicer pa je bila tudi usoda te deklaracije adekvatna z njeno vsebino: nanjo so se takoj po razhodu pa vse do dandanes enako in z isto pravico sklicevali tako protagonisti birokratsko-dogmatskih in antistalinističnih kakor tudi prakticistično-pragmatističnih pojmovanj in teorij.

Spopad med novim sovjetskim in kitajskim vodstvom (ki se je prvič odkrito pokazal na sestanku v Bukarešti leta 1960) se je intenzivneje nadaljeval po moskovskem posvetovanju in je — čeprav je potekal v ezopovskem jeziku — čedalje bolj razodeval, da je vsebina kitajskih pozicij boj za prvenstvo in supremacijo v svetovnem komunističnem gibanju, kar je pomenilo, da njihovih aspiracij ni zadovoljila samo »posebna vloga« v interesni sferi, ki jim je bila dodeljena v deklaraciji. Ta razvoj sovjetsko-kitajskih protislovij je pripeljal nazadnje tako daleč, da je na XXII. kongresu prišlo do popolnega razcepa, pri čemer je primer Albanije samo dokazoval globino nastalega prepada.

Prav zavoljo tega spopada (protislovnih interesov) med ZSSR in Kitajsko, ki se je razvijal pod plaščem teoretično-ideološkega nesoglasja, kadar so ocenje-

vali temeljne probleme socialistične revolucije in graditve v sodobnem svetu, je XXII. kongres potekal v posebno zapletenih okoliščinah in dobil le še večji pomen za mednarodno delavsko gibanje. Kakor kažejo primer Albanije in Molotova¹⁰ ter izjave zastopnikov nekaterih drugih (v glavnem azijskih) partij na kongresu, je bilo storjeno vse, da bi se — z naslonitvijo na stališča in pozicije KP Kitajske — aktivizirale vse dogmatske sile znotraj Sovjetske zveze, tabora in mednarodnega komunističnega gibanja. Spričo take situacije je XXII. kongres dobil namesto napovedanega značaja, češ da bo to »kongres graditeljev komunizma«, delovni značaj neprizanesljivega obračuna z dogmatsko-stalinističnimi pojmovanji, dejansko z današnjimi kitajskimi pretenzijami.

Okoliščine, da je ta obračun potekal v znamenju dokončne odprave *posledic kulta osebnosti*, boja z antipartijsko skupino Molotov- Kaganovič- Malenkov in ekskomunikacije albanskega hodžiziranega marksizma, nas opozarjajo na tri dejstva:

Prvo dejstvo, da so se morali (na tretjem kongresu) spet vračati k *posledicam kulta*, priča, da je bilo nerealno in čisto idealistično misliti, da je stalinizem mogoče premagati z deklarativno obsodbo *kulta*, ne da bi se spuščali v analizo vzrokov, pojavov ter trajanja sistema in pojmovanj, nujnosti in modalitete njihovega odpravljanja.

Drugo dejstvo, da niti na tem kongresu — čeprav so odkrivali še večje hadske globine Stalinovega pošastnega despotizma in razširili krog njegovih soudeležencev — niso začeli odkrito analizirati stalinistični sistem, navaja na sklep, da v Sovjetski zvezi še niso dozoreli pogoji za obračun s stalinizmom na vseh notranjih in mednarodnih frontah, bodisi zaradi odpora dogmatskih pojmovanj bodisi zaradi mnenja, da bi to utegnilo škodovati interesom sovjetske partije in ZSSR.

Tretjič, način ezopovske namesto odkrite diskusije — celo takrat, ko so kitajsko-sovjetska navzkrižja postala javna tajnost za vso svetovno javnost (polemika poteka tako, da ena stran rine naprej nepomembnega šahovskega kmeta in da ga druga stran eksemplarično kaznuje, ali da v dvobojih abstraktno ebsojajo dogmatizem in revizionizem, največkrat spet prek izobčenih krivo-prisežnikov, da bi dokazali pravovernost svojega poslanstva) — dokazuje, da so se za stalinizma tudi v mednarodno komunistično gibanje uvedle metode tajne diplomacije, ki onemogočajo načelno razpravo o bistvenih vprašanjih sodobne marksistične filozofije in teorije in zagradelji nimajo veliko skupnega z dejanskimi interesi revolucije in socializma, še manj pa s temeljnimi postulati marksizma in z zasnovano (da ne rečemo iz sanj porojeno) etiko na njih zgrajenega novega sveta.

Z deklarativno dokončno izrečeno obsodbo stalinizma — čeravno še zmeraj v obliki *kulta osebnosti* — ki je bila na spektakularen način takoj izvršena pod kremeljskimi zidovi,¹¹ zato da bi bila razbita sleherna iluzija o učinkovitosti

¹⁰ Po tem, kar je bilo moč zvedeti iz tiska, je Molotov ves novi program KPSZ ocenil kot pacifističen, premalo revolucionaren in revizionističen in je svojo kritiko poslal ne le CK KPSZ, temveč tudi drugim komunističnim partijam. — Na isti način, le da indirektno, so bile podvržene kritiki mnoge teze programa pred kongresom tudi v kitajski publicistiki.

¹¹ Ekshumacija Stalina iz Leninovega mavzoleja na Rdečem trgu in njegov pokop pod kremeljske zidove je nedvomno moč označiti za simbolični pokop

kitajskega ugovora — je XXII. kongres vnovič uveljavil in resno poglobil smernice XX. kongresa, kar je bilo velikega pomena za nadaljnji proces destalinizacije v Sovjetski zvezi in za nadaljnji progresivni razvoj mednarodnega delavskega gibanja.

Toda poleg splošnih pozitivnih smernic in vpliva, ki jih je XXII. kongres takoj vnesel v razvoj mednarodnega komunističnega gibanja, je ta kongres še vedno poln takšnih kontradiktornosti in nedoslednosti, ki še nadalje negativno učinkujejo na notranje in mednarodno dogajanje.

To se kaže tudi v samem programu KPSZ, razglašenem z velikimi pretenzijami na tem kongresu. Poleg pozitivnih vsebuje tudi zelo heterogena stališča, obremenjena s preživeli eklektično-kompromisnimi formulacijami iz deklaracije 81 partij, je pa daleč od tega, da bi bil imun pred dogmatsko-stalinističnimi teorijami in pragmatističnimi koncepti.

Če upoštevamo, da je VIII. kongres kitajske partije (1958) oznanil pretenzije Kitajske, da bo z generalno linijo *«skoka naprej»* in sistemom »ljudskih komun« prevzela avantgardno vlogo pri prehodu v komunizem, potem je bila teorija, ki jo je razglašal XXI. kongres (1959), da bodo vse dežele tabora bolj ali manj *istočasno stopile v komunizem*, očitno usmerjena k temu, da bi zadržala takšne kitajske ambicije in razkrila, kako neprimerne so kitajske teorije o preskoku iz zaostalih kitajskih pogojev neposredno v komunizem.

Ker so Kitajci v tem času, ko so doživeli neuspeh pri svojem skoku, svoje »marksistično« tolmačenje prehoda v socializem in komunizem preusmerili tako, da bi se ZSSR morala odpovedati težnji dohiti ZDA, je tudi eno izmed najbolj spornih vprašanj (tako vse kaže) nastalo prav ob zahtevi, naj bi ZSSR pomagala Kitajski in jo počakala, da bi ta dosegla njeno raven, in naj bi potlej obe združeni naredili *svetovno zgodovinski skok*. Ker bi bilo to v nasprotju z osnovnimi interesi sovjetskih ljudi in Sovjetske zveze kot celote, sovjetsko vodstvo kajpada ni moglo sprejeti takšne teze *proletarskega internacionalizma*.

Namesto smernice — enakost in bratstvo v bedi — si je ZSSR izbrala pot maksimalnega razvoja proizvodnih sil in blaginje sovjetske družbe in še naprej ohranila tezo o vrhovnem načelu *pravega internacionalizma* — krepitvi moči ZSSR, od česar je odvisen celoten razvoj socializma na svetu. Dvaindvajseti kongres daje glede tega važnega vprašanja nedvoumen odgovor: slovesno je razglasil, da stopa ZSSR prva v graditev komunizma! Nikakega dvoma ne more biti, da ima ZSSR za to večje materialne pogoje kakor Kitajska. Toda tudi če pustimo vnmear bistvo problema: ali je kratko in malo mogoče razglasiti prehod v komunizem na sedanji ravni razvoja proizvodnih sil, ko le-ta ne zadovoljuje niti eksistenčnega minimuma, na podlagi socialistične družbe s še nepreživeli stalinističnim sistemom z vsemi njegovimi strukturnimi in moralno-intelektualnimi komponentami, potem takšen programski koncept še zmeraj odpira vrsto drugih vprašanj. V takšnem konceptu, ki zanemarja morebitne ugodnejše možnosti posameznih drugih dežel, se zreali težnja, ohraniti trajno prednost v taboru in v mednarodnem delavskem gibanju v teoriji in praksi, biti v vseh okoliščinah in za vse nedosegljiv zgled, ki pa mu je obvezno treba slediti.

stalinizma. Osebo je bil Stalin obsojen že na XX. kongresu, na XXII. kongresu so sodili, čeprav pod nazivom njegovega »kulta« — stalinizmu. Ali bomo po analogiji morali na dejanski pogreb stalinizma čakati do XXIV. kongresa?!

Do najodločilnejše dileme sodobnega sveta — do problema vojne in miru — je kongres imel v glavnem objektivno, hkrati pa enostransko stališče. Kongres je razglasil, da v sedanjih pogojih vojna ni fatalno neizogibna, vendar je vprašanje miru in vojne omejil na problem odnosa med socialističnim in imperialističnim taborom. Če to konsekventno razumemo, se to pravi, da sta mir in vojna in potemtakem tudi vsa vprašanja socializma in mednarodnega delavskega gibanja, kako revolucionarno preobraziti družbo, navsezadnje odvisna od tega, kako bo nadalje rasla ekonomska, vojaška in politična moč Sovjetske zveze. V takšnem stališču se očitno kaže balast stalinistične teorije: razredni boj se »povzdiguje« na mednarodno raven boja med dvema svetovoma (taborama), pozablja se, da bi socializem moral biti rezultat ekonomskega in družbenega razvoja vsake posamezne dežele, zmaga revolucije in socializma pa se še nadalje postavlja v odvisnost od moči in politike Sovjetske zveze in od pripadnosti taboru.

Vse, kar se je odigralo med XXII. kongresom in kar se dogaja po njem, kaže, da so se nedvomno začeli pozitivno spreminjati odnosi med komunističnimi partijami. Tega dejstva ne zmanjšuje bistveno niti drastični način obračunavanja z enverovsko Albanijo, dasi kaže — ne glede na vso neodgovornost in avanturistično-provokatorsko (ne)politiko njenega vodstva — da so še zmeraj močne tiste težnje, zaradi katerih uporablja KPSZ metodo, ki se je bila izoblikovala na starih pozicijah *vodilne partije*. Seveda se ne bi bilo posebno pametno spuščati v kake teoretične polemike z albanskimi »marksisti«, toda, ker takšni, kakršni so, predstavljajo stranski produkt vzdrževanja stalinizma v deželah socialističnega tabora, je veliko vprašanje, ali je način, kako so jih ekskomunicirali in kako so uporabili državni pritisk (prekinitev diplomatskih in ekonomskih stikov itd.), kar objektivno učinkuje kot sredstvo ideološkega podrejanja, mogoče opravičevati, pa čeprav s tem, da se antistalinizem postavlja nasproti kitajskim hegemonističnim pretenzijam. Ni treba namreč pozabiti, da sta bili za stalinizem značilni ravno obe obliki: ideološko podrejanje je rabilo za državno-ekonomsko podjarmljanje in, obratno, državno-politična in gospodarska odvisnost sta bili podlaga za ideološko supremacijo. Razvoj kitajsko-sovjetskih odnosov (tudi brez albanskega izgreda) kaže, da takšne tendence še živijo in da povzroča njihov pojav v novih oblikah pozitivne in negativne reperkusije.

S stališča mednarodnega delavskega gibanja je največji pomen XXII. kongresa v tem, da je naredil konec zlagani enotnosti komunističnega gibanja. S tem da je kongres razkril vso globino konfliktov in protislovij med ZSSR in LR Kitajsko kakor tudi nesoglasje drugih partij s KPSZ in KPK, je pospešil tudi proces osamosvajanja komunističnih partij, ki so se, soočene s sovjetsko-kitajskimi tezami nenadoma in nepričakovano znašle v položaju, da se je treba opredeliti, to pa pomeni tudi, da morajo formirati svoja stališča, namesto da bi jih — kot poprej v Stalinovem času — »prenašale« in »prikrojevale« za svoje pogoje.

Da se je proces destalinizacije po XXII. kongresu hitreje razvijal, je v notranjem življenju Sovjetske zveze in v mednarodnem komunističnem gibanju vplivalo tudi dejstvo, da je kongres široko, soglasno in odločno obsodil Stalinov kult in albanska (to je kitajska) dogmatska pojmovanja. Zdaj je to postala

stvar vsega sovjetskega vodstva in konservativne stalinistične sile ne bodo več mogle gojiti upanja, da se bo spremenil Nikita Sergejevič Hruščov, ki je na XX. kongresu s svojim tajnim referatom začel antistalinistično smer v Sovjetski zvezi, kar se je kmalu pozitivno odrazilo v vsem mednarodnem komunističnem gibanju. O mnogih nedoslednostih in kontradiktornostih, s katerimi je še zmeraj obremenjen XXII. kongres KPSZ, govori način, kako so obravnavali mnoga vprašanja iz teorije in prakse socializma, posebno pa tako imenovani jugoslovanski revizionizem.

Ceprav se je o jugoslovanskem revizionizmu govorilo na kongresu neprimerno manj kakor o albanskem oziroma kitajskem dogmatizmu in sektaškem avanturizmu, pa nas že samo dejstvo, da se v programu KPSZ, ki ga je sprejel XXII. kongres, še zmerom govori o revizionizmu kot o »poglavitni nevarnosti« in da se izraža »zaskrbljenost« zaradi usode socialističnega razvoja v Jugoslaviji, navaja na razmišljanje o globljih motivih takšnega nenačelnega stališča do Zveze komunistov in socialistične Jugoslavije. To splošno obravnavanje procesa destalinizacije pa bi šlo prek okvira, če bi se nadrobneje ukvarjali s tem problemom, ki zasluži posebno študijo prav zato, ker se skozi prizmo odnosov do jugoslovanskega socialističnega gibanja neposredno reflektirajo gibanja v sodobnem komunističnem in delavskem gibanju.

Formulacije o revizionizmu kot poglavitni nevarnosti v mednarodnem komunističnem gibanju ter o dogmatizmu in sektaštvu, ki utegneta to postati, pomenijo, da je centrala zavzela bojne pozicije na dveh frontah, implicirajo pa tudi ocenitev, da s stališča KPSZ in Sovjetske zveze ni zaželeno, da bi se proces destalinizacije, ki se je začel v evropskem gibanju, razvil preveč na široko, in da ga je zato treba brzdati z bavljavom revizionizma. Vsekakor so spričo takih pragmatističnih, simplificiranih teoretičnih stališč zanemarili bistvene pereče probleme mednarodnega delavskega gibanja, med njimi pa tudi bistvo problemov dogmatizma in sektaštva in dejanskih pojavov revizionizma.

Med negativne teoretične bilance programa sodi tudi teza o tem, da je nemogoče graditi socializem izven socialističnega tabora.

»Kurz izolirane graditve socializma,« je rečeno v programu KPSZ, »odtrgan od svetovne skupnosti socialističnih dežel, je nevzdržen v teoretičnem oziru zato, ker je v nasprotju z objektivnimi razvojnimi zakoni socialistične družbe. V ekonomskem pogledu je škodljiv, ker vodi k neracionalnemu trošenju družbenega dela, k zmanjševanju tempa v rasti proizvodnje in ker spravlja deželo v odvisnost od kapitalističnega sveta. V političnem pogledu je reakcionaren in nevaren, ker narodov ne združuje, temveč jih ločuje pred združeno fronto imperialističnih sil, podpira buržoazno-nacionalistične težnje in utegne navsezadnje pripeljati do izgube socialističnih pridobitev.«

To je čisti dogmatsko-stalinistični koncept, ki se prav nič ne meni za samo resničnost in je tudi neposredno škodljiv, ker ne odpira perspektive socialističnim gibanjem izven tabora in taborskih pojmovanj. Tu se pod firmo »objektivnih zakonov razvoja socialistične družbe« in konfrontiranja interesov enotnosti »socialističnega sveta« nasproti »združeni fronti imperialističnih sil« dejansko zastopajo hegemonistične pozicije socialističnega tabora, zakaj iz teorije in prakse vemo, da takšno usklajevanje ekonomskega razvoja v interesu splošnih in višjih smotrov tabora ne prispeva ravno ne k hitrejšemu »tempu pri naraščanju proizvodnje« in ne k hitrejšemu razvoju socialističnih družbenih

odnosov v posameznih deželah. Če »svetovna skupnost socialističnih dežel« ne bo odkrila boljših in učinkovitejših metod, kako graditi svojo idejno in dejansko enotnost, kot je ta koncept tabora, ki — kakor kaže praksa — deluje od primera Jugoslavije prek Poljske in Madžarske do Albanije in Kitajske bolj dezintegracijsko kakor kohezijsko, potem njene perspektive ne bi bile kaj prida hrabrilne.

Vsi ti značilni momenti izpričujejo, kako globoka so protislovja in kako zapletene relacije, v katerih se zdaj po XXII. kongresu razvijajo teoretični pogledi KPSZ na temeljna vprašanja o mednarodnem delavskem gibanju. Četudi so na kongresu relativno ostro emotivno obračunavali s »posledicami kulta«, pa je v samem programu še vedno v veliki dozi najti dogmatsko-pragmatistična naziranja. To dejstvo vsekakor zmanjšuje, nikakor pa ne pobija pozitivnih posledic XXII. kongresa.

Ker je praktično razgaljen mit o zlagani monolitnosti mednarodnega komunističnega gibanja, se je danes v njegovih vrstah začela diskusija o temeljnih protislovjih in problemih, kako se bo to gibanje nadalje razvijalo. Ne glede na tendence, da bi prikriili sovjetsko-kitajska nasprotja in nadalje vztrajali pri taborskem pojmovanju enotnosti, je danes postala že aktualna tema dneva, da se o monolitnosti in soglasnosti mednarodnega komunističnega gibanja lahko govori samo pri temeljnih vprašanjih boja za socializem, da se je preživel stalinistični koncept internacionalizma, da je nujna absolutna koordinacija s taborsko oziroma državno politiko ZSSR in vodilno vlogo KPSZ. Proces diskusije, ali je potrebna avtonomija in enakopravnost komunističnih partij in delavskih gibanj, ki se je sprožil z odporom KPJ proti stalinističnemu hegemonizmu, dobiva dandanes čedalje širši obseg posebno v evropskem delavskem gibanju izven tabora (predvsem v italijanskem). To diskusijo zadržujejo sicer konservativno-dogmatska pojmovanja, ki se izražajo tudi v stališčih programa in v občutljivosti za teoretično obravnavanje te teme (npr. reagiranje sovjetskih, čehoslovaških in francoskih pisateljev na Togliattijevo stališče o avtonomiji in policentrizmu), vendar je praktično ni več mogoče zaustaviti.

Mednarodno delavsko gibanje je po XXII. kongresu stopilo v novo fazo. V taboru sta se praktično izoblikovali dve središči: evropsko in azijsko, ki, kakor kažejo številna znamenja, bijeta trdovraten boj za ideološki in praktični vpliv v drugih delih sveta, posebno v Afriki in Latinski Ameriki.

Čeprav gre pri sovjetsko-kitajskih protislovjih v bistvu po eni strani za recidive, po drugi strani pa za nove tendence po stalinistični hegemoniji, je to izzvalo nasprotno reperkusije. Le-te se zrcalijo v povečanem odporu proti takim težnjam in v krepitvi samostojnosti komunističnih partij in potemtakem v slabitvi monopolizma KPSZ in KPK v mednarodnem delavskem gibanju. Celotno v partijah tistih dežel, ki jih iz mnogih razlogov trdneje vežejo meje ali pojmovanja tabora in ki so ob vnovič sproženem kurzu destalinizacije izjavile, da pri njih ni resnih problemov (Romunija, Bolgarija, ČSR, Francija), ali kjer se skorajda ne govori o tem problemu (DR Nemčija), se destalinizacija vendarle odraža na svoj način in se v praksi izvaja v večji ali manjši meri na mnogih področjih družbenega življenja.

Posebno zanimivo je, da se o tako pomembnem dogodku, kakor so kitajsko-sovjetska nesoglasja, pa tudi izključitev Albanije, komunistične in delavske partije niso posvetovala, čeprav je bila za to tudi neposredna priložnost, saj so bile vse navzoče na kongresu sovjetske partije. To utegne izvirati bržkone iz

dveh razlogov: ali so protagonisti prišli do sklepa, da so medsebojna nasprotja tako velika, da bi javno razpravljanje le še poglobilo prepad med KPSZ in KPK in pripeljalo do diferenciranja in potemtakem tudi do javne odcepitve drugih partij, ali pa so prišli do drugega sklepa: da takšna posvetovanja niso več primerna oblika, kako sprejeti sklepe, pomembne za mednarodno delavsko gibanje. Verjetnejša je prva predpostavka, vtem ko druga zahteva odgovor, kaj naj bi zamenjalo to obliko koordinacije mednarodnega komunističnega gibanja: dvostranski ali regionalni odnosi, kako novo telo ali vodilna vloga enega centra?

Vsekakor v mednarodnem komunističnem gibanju čedalje bolj prihajajo k spoznanju, da pri sedanjem sporu med KPSZ in KP Kitajske bistvo nesoglasij ni toliko v formiranju revolucionarne strategije in taktike v splošnem interesu mednarodnega delavskega razreda, kakor pa v nasprotjih med dvema velikima socialističnima silama oziroma v stalinistično-hegemonistični težnji Kitajske, da bi si priborila prevlado v mednarodnem komunističnem gibanju. Problemi revolucionarne strategije čedalje bolj rabijo kot kamuflača državnih interesov in hegemonističnih pretenzij. To spoznanje pa po logiki stvari nujno učinkuje, da se čedalje globlje obračunava s teorijo in prakso stalinizma, na katere podlagi se porajajo in ohranjajo takšne monopolistično-hegemonistične pretenzije.

Danes ne more biti več dvoma, da je mednarodno delavsko gibanje v procesu osvobajanja izpod stalinistične depresije že krepko stopilo v novo obdobje svojega razvoja, ki bi ga zanesljivo lahko imenovali — prerod marksističnega gibanja. Nadaljnji uspehi na tej poti bodo odvisni predvsem od tega, koliko se bo marksistično-dialektični teoretični misli posrečilo, da se bo otesla sholastičnih okovov stalinizma, ki so jo degenerirali na raven religije, pa tudi povzročili, da se je izrodila v prakticistično tavanje postalinskega obdobja in v spreminjanje marksizma v pragmatizem tabora, vseeno, ali stalinističnega ali kitajskega tipa.

Namesto brezplodnega sofistično-kazuističnega »teoretiziranja« o revizionizmu in dogmatizmu pa tudi o kapitalizmu na isti način, kakor so delali to marksisti pred sto ali petdesetimi leti, je treba poseči v neštete probleme sodobnega sveta in posebno še v probleme razvoja socializma. Sklicevanje samo na Marxa, Engelsa in Lenina tu ne bo več veliko koristilo. Oni so proučevali družbo svoje dobe, ki se je močno razločevala od naše, in njihovi teoretični sklepi utegnejo biti danes le še deloma zanimivi. Ostanajo nam splošni marksistični zakoni o gibanju človeške družbe, vendar jih je prav tako treba konkretizirati na razmere našega časa, kakor so oni delali za svoj čas.

Nobeden izmed prvakov marksizma ni imel preroških ambicij in tudi ni mogel vnaprej videti vseh dosedanjih transformacij družbe, takšnega razvoja kapitalizma in socializma in načina njunega medsebojnega vpliva.

Pred mednarodno delavsko gibanje se postavljajo danes povsem novi in skrajnje zapleteni problemi, ki jih je moč urejati samo v procesu ustvarjalnih prizadevanj marksistične dialektične misli in prakse ob konfrontiranju njihovih rezultatov v svobodni in načelni diskusiji. To je edina pot, kako premagovati dogmatsko-pragmatistične deformacije marksizma v stalinizmu in nadalje razvijati marksistično filozofijo in teorijo o preobrazbi družbe v novih pogojih, v katerih obstajata druga poleg druge stara kapitalistična družba, ki išče tačas način, da bi se prerodila, in nov socialistični svet, ki na poti, ko ustvarja

novo dobo človeštva, očitno še ni premagal vse težke dediščine preteklih družbenih sistemov.

V tem smislu ni bistvo problema le v vprašanju, kakšne so oblike in vsebina razvoja socializma v najbolj razvitih deželah, temveč tudi v analizi objektivnih predpogojev za nadaljnji razvoj človeške družbe, ki so se precej spremenili z uvedbo jedrske energije v proizvodni proces. S tem so namreč v tem našem prehodnem času nastali v mnogočem drugačni materialni pogoji, ki po novem determinirajo procese družbene preobrazbe, zakaj tudi stara družba, ne samo nova, je dobila v roke nove možnosti za nadaljnji razvoj proizvodnih sil, to pa ima tedaj nasledke tudi za ekonomski in družbenopolitični razvoj in postavlja delavsko gibanje in socializem v čisto nov položaj.

Potemtakem gre za zgodovinsko nujnost, čim hitreje premagati posledice stalinistične degeneracije marksizma v razvoju teoretične misli in socialistične prakse. Marksistična filozofija in materialistično-dialektično gledanje na svet bi se morala otresti vseh tistih dogmatskih vezi in pragmatističnih odmikov, ki so ju vezali v dobi stalinizma, prav zdaj v novih pogojih jedrskega časa, ko bi marksistična ideja o brezrazredni družbi in združenem kozmopolisu logično morala biti najzanesljivejši kašipot ne samo k rešitvi iz negotovosti apokaliptičnega tavanja in iz grozeče kataklizme v breznih blokovski brezizhodnosti, temveč tudi filozofsko-poetična vizija, kako prodira človeška civilizacija v neznanе in negotove prostore kozmičnih sozvezdij.

Prevedel F. Šafar

RAZGOVORI

MOŽNOSTI IN OKVIRI

(Konec)

Ivan Bratko

PRIHODNOST KNJIGE

Za daljšo prihodnost je značilno obilje knjig, ki bodo brezplačne. Že danes so v nekaterih deželah knjige za osnovne šole med tistimi predmeti, ki spadajo k nujni javni oskrbi. Vsakdo, kdor bo to želel, bo imel lastno biblioteko in dovolj stanovanjskega prostora za knjige. Razvile se bodo nove grafične tehnike, ki bodo zadostile najrazličnejšim, vedno večjim potrebam. Socialne in zlasti kulturne pregrade in razlike, ki so danes najtežja ovira, bodo postopoma premagane.

Taka je daljna perspektiva knjige. Kdor spremlja civilizacijski in kulturni napredek človeštva, ve, da v normalnih razmerah ni pomembnejše osnove za dvom ali malodušnost. Prepreči jo seveda lahko vojna ali kaka drugačna katastrofa in nazadovanje.

Ta prihodnost pa ni tako blizu, kakor so upali nekateri, ki so se nadejali, da se bodo s samo spremembo družbeno političnega reda spremenile tudi neke socialne in kulturne razmere, duhovna raven, okus, potrebe, navade, možnosti. Na vse to je sprememba družbe in njenih vodilnih družbenih nosilcev vplivala